

دانشگاه امام صادق

دانشکده معارف اسلامی و مدیریت

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و مدیریت

گرایش مدیریت مالی

طراحی الگوی مناسب کارت اعتباری قرض الحسنه بر اساس فقه امامیه

در بانکهای قرض الحسنه (مطالعه موردی بانک قرض الحسنه رسالت)

نام استاد راهنما

حجت الإسلام و المسلمین دکتر سید عباس موسویان^۱

دکتر حسین حسن زاده سروستانی

نام استاد مشاور

دکتر سید سعید شمسی نژاد

دانشجو

حسین بریهی

ایمیل: hossei.nbari.hi@gmail.com

آبان ۱۴۰۰

^۱ - استاد راهنما در ابتدا استاد موسویان بودند که تا فصل سوم هم بر روند پژوهش نظارت داشتند. متأسفانه به واسطه ویروس کرونا این استاد برجسته فوت کردند و نتوانستیم از راهنمایی‌های ایشان تا انتهای پایان نامه استفاده کنیم.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه امام صادق علیه السلام

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای حسین بریهی به شماره دانشجویی ۹۲۳۱۰۳۱ با عنوان « طراحی کارت اعتباری قرض الحسنه بر اساس فقه امامیه در بانکهای قرض الحسنه (مطالعه موردی بانک قرض الحسنه رسالت) » را از نظر شکل و محتوای در تاریخ ۱۴۰۰/۰۸/۲۶ بررسی نموده و صلاحیت این پایان نامه را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد ایشان تأیید می کنند.

الف) پایان نامه فوق با نمره به عدد: ۱۷ (از ۱۸) به حروف: هفده به تصویب رسید.			
محل امضا	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیئت داوران
	استاد	حجت الاسلام دکتر سیدعباس موسویان	۱) استاد راهنما:
	استادیار	دکتر حسین حسن زاده سروستانی	۲) استاد راهنما:
	.....	دکتر سیدسعید شمسی نژاد	۳) استاد مشاور:
	استادیار	دکتر ابوالقاسم توحیدی نیا	۴) استاد داور:
<p>ب) نمره مقاله مستخرج از پایان نامه (بر اساس مستندات) به عدد ..... (از ۱,۵ نمره) به حروف .....</p> <p>ج) نمره روند نگارش پایان نامه (گزارش های سه ماهه) به عدد ..... (از ۱ نمره) به حروف .....</p> <p>پایان نامه با نمره نهایی به عدد ..... (از ۲۰) به حروف ..... و با درجه .....</p>			
<p>تاریخ و امضای معاون تحصیلات تکمیلی دانشکده</p> 			

تقدیر و تشکر:

به موجب این قلم بر خود واجب می‌دانم تا هدایت‌های علمی اساتید بزرگوارم را ارج نهاده و از استاد محترم خود مرحوم مغفور جناب آقای دکتر سیدعباس موسویان که به واسطه صبر و راهنمایی ایشان مسیر علمی من تغییر کرد و استاد محترم مشاور جناب آقای سعید شمسی نژاد کمال تشکر را داشته باشم. هدایت‌های علمی این عزیزان در غنای این پژوهش و به سرانجام رسیدن آن نقش به‌سزایی داشته است. همچنین از استاد ارجمند جناب آقای حسین حسن‌زاده تشکر می‌کنم؛ چراکه بدون راهنمایی ایشان تأمین این پایان‌نامه بسیار مشکل می‌نمود.

پدر و مادر عزیزم از شما از عمق وجود سپاسگذارم که در تمامی لحظات زندگی، با حمایت‌ها و فداکاری‌هایتان راه تحصیل علم و دانش را بر من گشودید و همواره پیشرفت علمی فرزندتان به عنوان یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های زندگی‌تان بود. امید آنکه از فرزندتان خوشنود بوده و از کاستی‌هایش به دیده رحمت درگذرید.

همسر عزیزم به پاس عاطفه سرشار که در طول این پژوهش مرا یاری کردی از شما هم متشکر هستم، در شروع زندگی مشترکمان مشوق من بودی. همراهی، حمایت و از خودگذشتگی تو باعث شد تا من بتوانم این پروژه را به سرانجام برسانم.

چکیده

در کشورهای غربی ابزارهای متعددی برای پاسخگویی به نیازهای مالی آحاد جامعه طراحی شده است. از جمله ابزارهای مالی مورد استفاده در جوامع، کارت اعتباری است؛ که در کشورهای غربی مبتنی بر بهره (ربا) است. در کشور ما به دلیل وجود قوانین بانکداری بدون ربا و حاکم بودن روح اسلامی در فضای جامعه، حتی به صورت موقت نیز نمی‌توان از ابزارهای مبتنی بر ربا استفاده کرد. لذا متخصصان و اندیشمندان حوزه مالی اسلامی باید به سمت طراحی ابزارهایی بروند که بتواند مشکلات مردم را رفع کرده و با دین مبین اسلام در تعارض نباشد.

متخصصان مالی - اسلامی مدل‌های مختلفی را به منظور استفاده از کارت اعتباری طراحی کرده اند که از جمله اصلی ترین آنها کارت اعتباری مبتنی بر عقد مرابحه است. در این مدل کارت اعتباری به منظور خرید کالا برای مشتریان صادر می‌شود؛ اما در کشور ما به دلیل شرایط اقتصادی تورمی، همه مردم نمی‌توانند از کارت اعتباری مرابحه استفاده کنند. زیرا نرخ تسهیلات مرابحه در کشور بالا بوده و مردم توان پرداخت آن را ندارند.

بنابراین، در این تحقیق به دنبال ارائه مدلی از قرارداد قرض الحسنه هستیم تا بتوانیم کارت اعتباری قرض الحسنه را برای بانک رسالت که یکی از بانک‌های تخصصی قرض الحسنه است و مشتریان زیادی دارد طراحی کنیم. کارت اعتباری ابزاری برای تأمین مالی کوتاه مدت افراد است و اکثر افراد جامعه توانایی پرداخت هزینه‌های آن را دارند. پیش از این، بانک مرکزی به دلیل محدودیت منابع مالی قرض الحسنه و عدم استفاده از این منابع در محل اعلام شده، صدور کارت های اعتباری قرض الحسنه را در آبان ماه سال ۱۳۹۳ ممنوع کرد.

ارکان کارت اعتباری قرض الحسنه: مشتری، بانک قرض الحسنه رسالت، سپرده امتیازی، کانون همیاری اجتماعی، پذیرنده کارت و بانک پذیرنده است که با نظر خبرگان و روش تحقیق اجتهاد چند مرحله‌ای، مطالعه کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی در این مدل در کنار هم حضور دارند.

واژگان کلیدی فارسی: قرارداد قرض الحسنه - کارت اعتباری - فقه امامیه - بانکداری اسلامی - بانک قرض

الحسنه رسالت

چکیده	و
فصل اول: کلیات	۱
۱-۱. مقدمه	۲
۲-۱. مفاهیم و تعاریف پایه	۲
۳-۱. مسئله و سابقه پژوهش	۴
۱-۳-۱. بیان مسئله	۴
۲-۳-۱. سابقه پژوهش	۵
۴-۱. اهمیت و اهداف پژوهش	۹
۱-۴-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق	۹
۲-۴-۱. اهداف پژوهش	۱۰
۵-۱. سؤالات پژوهش	۱۰
۶-۱. فرضیه تحقیق	۱۰
۷-۱. فصل‌های اصلی پژوهش	۱۱
۱-۷-۱. فصل اول: کلیات پژوهش	۱۱
۲-۷-۱. فصل دوم: ادبیات موضوع	۱۱
۳-۷-۱. فصل سوم: روش انجام پژوهش	۱۱
۴-۷-۱. فصل چهارم: تجزیه و تحلیل	۱۲
۵-۷-۱. فصل پنجم: نتیجه گیری	۱۲
فصل دوم: ادبیات تحقیق و مبانی نظری	۱۴
۱-۲. ادبیات تحقیق و مبانی نظری مالی	۱۵
۱-۱-۲. ضرورت و اهمیت کارت‌های اعتباری	۱۵
۲-۱-۲. تاریخچه کارت اعتباری	۱۶
۳-۱-۲. تعریف کارت اعتباری	۱۷

- ۲-۱-۴. انواع کارت‌های بانکی و انواع کارت‌های اعتباری..... ۱۸
- ۲-۱-۵. دلایل رشد کارت‌های اعتباری..... ۱۹
- ۲-۱-۶. عواید کارت اعتباری..... ۲۱
- ۲-۱-۷. ضررها و خطرات کارت اعتباری..... ۲۶
- ۲-۲. تبیین کارت‌های اعتباری..... ۲۷
- ۲-۲-۱. قرارداد کارت‌های اعتباری قرض الحسنه در ایران..... ۲۷
- ۲-۲-۲. عناصر تشکیل دهنده کارت‌های اعتباری..... ۲۸
- ۲-۲-۳. تشریح نحوه معامله توسط کارت اعتباری..... ۲۹
- ۲-۲-۴. کارت اعتباری در قوانین جمهوری اسلامی ایران..... ۳۱
- ۲-۳. نگاهی به کارت‌های اعتباری در دنیا (مالزی و آمریکا) و ایران..... ۳۲
- ۲-۳-۱. کارت اعتباری در مالزی..... ۳۳
- ۲-۳-۲. کارت اعتباری در آمریکا..... ۳۵
- ۲-۳-۳. اهمیت طراحی و استفاده از کارت اعتباری قرض الحسنه..... ۳۸
- ۲-۳-۴. بررسی کارت‌های اعتباری در ایران..... ۳۹
- ۲-۴. تأثیر کارت اعتباری بر روش شاخص‌های اقتصاد..... ۴۱
- ۲-۴-۱. عرضه پول..... ۴۲
- ۲-۴-۲. تقاضای پول..... ۴۲
- ۲-۴-۳. مصرف‌گرایی..... ۴۵
- ۲-۴-۴. عدالت اقتصادی..... ۴۵
- ۲-۴-۵. اقتصاد مقاومتی..... ۴۶
- ۲-۵. تأثیر کارت اعتباری در سطح کشور (مقیاس کلان)..... ۴۶
- ۲-۵-۱. تأمین امنیت افراد جامعه..... ۴۷
- ۲-۵-۲. شفافیت در فعالیت‌های اقتصادی کشور..... ۴۷
- ۲-۵-۳. حذف واسطه‌های عملیاتی..... ۴۷

- ۴۷-۲-۵-۴. کمک به بخش تولید.....
- ۴۸-۲-۵-۵. افزایش گردش پول.....
- ۴۸-۲-۵-۶. عدم نیاز به اسکناس‌های چاپی.....
- ۴۸-۲-۶-۶. بانک قرض الحسنه رسالت.....
- ۴۸-۲-۶-۱. توضیحات اجمالی پیرامون بانک قرض الحسنه رسالت.....
- ۴۹-۲-۶-۲. کانون همیاری اجتماعی بانک قرض الحسنه رسالت.....
- ۵۱-۲-۶-۳. سپرده‌پذیری امتیازی.....
- ۵۶-۲-۶-۴. آمار فعالیت‌های قرض الحسنه بانک قرض الحسنه رسالت.....
- ۶۱-۲-۷-۷. بررسی ابعاد قرض الحسنه.....
- ۶۱-۲-۷-۱. تعریف قرض در لغت و فقه.....
- ۶۱-۲-۷-۲. قرض الحسنه در قرآن.....
- ۶۳-۲-۷-۳. قرض الحسنه در روایات و سنت.....
- ۶۴-۲-۷-۴. ویژگی‌ها و آداب قرض الحسنه.....
- ۶۵-۲-۷-۵. برداشت‌های ناصحیح از قرض الحسنه.....
- ۶۶-۲-۷-۶. قلمرو قرض الحسنه.....
- ۶۷-۲-۷-۷. کارکردهای قرض الحسنه.....
- ۶۸-۲-۷-۸. آثار اقتصادی قرض الحسنه.....
- ۷۰-۲-۷-۹. تاریخچه قرض الحسنه در ایران.....
- ۷۰-۲-۷-۱۰. فعالیت‌های قرض الحسنه در ایران.....
- ۷۶-۲-۷-۱۱. آمار فعالیت‌های قرض الحسنه در ایران.....
- ۸۱-۲-۸-۸. ادبیات موضوع و مبانی فقهی قرض الحسنه.....
- ۸۱-۲-۸-۱. ضوابط عمومی قراردادها.....
- ۸۵-۲-۸-۲. ضوابط اختصاصی قرض الحسنه.....
- ۹۰-۲-۸-۳. تفاوت قصد معاملی با داعی (انگیزه غائی).....

۹۰	۲-۸-۴. شرط ضمن عقد و شرایط آن
۹۲	۲-۸-۵. چالش کارمزد
۹۲	۲-۸-۶. تبدیل شدن قرارداد به حيله ربا
۹۳	۲-۸-۷. جمع بندی
۹۵	فصل سوم: روش تحقیق
۹۶	۳-۱. مقدمه
۹۶	۳-۲. تعريف پژوهش
۹۷	۳-۳. تقسيم بندی انواع پژوهش
۹۸	۳-۴. روش تحقیق این پژوهش
۹۸	۳-۴-۱. جهت گیری پژوهش
۹۸	۳-۴-۲. روش تحقیق این پژوهش
۱۰۰	۳-۵. سؤالات تحقیق
۱۰۰	۳-۶. مراحل انجام پژوهش
۱۰۰	۳-۶-۱. انتخاب، تحلیل و تبیین مسئله
۱۰۰	۳-۶-۲. مطالعه در حوزه مربوطه
۱۰۱	۳-۶-۳. روش گرد آوری اطلاعات
۱۰۱	۳-۶-۴. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
۱۰۲	۳-۶-۵. اعلام نتیجه پژوهش
۱۰۲	۳-۷. طراحی پرسشنامه‌ها
۱۰۲	۳-۷-۱. امکان سنجی پرسش نامه
۱۰۳	۳-۷-۲. سؤالات پرسشنامه
۱۰۸	۳-۸. قلمرو پژوهش
۱۰۸	۳-۹. دریافت آرای مراجع معظم
۱۰۹	۳-۱۰. محدودیت‌های پژوهش

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها (طراحی کارت اعتباری قرض الحسنه).....	۱۱۰
۱-۴. مقدمه	۱۱۱
۲-۴. مفاهیم پایه	۱۱۲
۳-۴. مقایسه کارت اعتباری متعارف و اسلامی	۱۱۲
۳-۴. تجزیه و تحلیل اطلاعات	۱۱۴
۱-۳-۴. دریافت آرای مراجع	۱۱۴
۲-۳-۴. مسائل قانونی و سیاست گذاری در حوزه کارت اعتباری قرض الحسنه.....	۱۱۵
۳-۳-۴. نظر خبرگان در رابطه با کارت اعتباری قرض الحسنه	۱۱۶
۴-۴. طراحی مدل عملیاتی کارت اعتباری قرض الحسنه.....	۱۱۷
۱-۴-۴. مؤلفه‌های اثر گذار بر طراحی کارت	۱۱۷
۲-۴-۴. طراحی الگوی مناسب کارت اعتباری قرض الحسنه.....	۱۱۷
۳-۴-۴. سایر مدل‌ها	۱۲۶
۵-۴. تفاوت میان کارت اعتباری قرض الحسنه و تسهیلات قرض الحسنه.....	۱۲۷
۱-۵-۴. تفاوت کارت اعتباری و تسهیلات در دنیا.....	۱۲۷
۲-۵-۴. تفاوت تسهیلات و کارت اعتباری قرض الحسنه در مدل طراحی شده.....	۱۲۸
۶-۴. دستور العمل پیشنهادی کارت اعتباری قرض الحسنه	۱۲۹
۲-۶-۴. مقدمه	۱۳۰
۳-۶-۴. تعاریف.....	۱۳۰
۳-۶-۴. صدور کارت.....	۱۳۰
۴-۶-۴. پذیرش کارت اعتباری قرض الحسنه.....	۱۳۱
۵-۶-۴. تسویه با پذیرنده کارت اعتباری.....	۱۳۱
۶-۶-۴. تسویه با دارنده کارت اعتباری	۱۳۲
۷-۶-۴. اعتبار سنجی برای کارت اعتباری	۱۳۳
۸-۶-۴. تعهدات بانک مرکزی	۱۳۳

۱۳۳	۷-۴. تحلیل روابط حقوقی بین اعضا .....
۱۳۴	۱-۷-۴. سپرده‌پذیری امتیازی بر اساس قرض غیر مشروط .....
۱۳۶	۲-۷-۴. روابط حقوقی در کانون همیاری اجتماعی .....
۱۳۷	۳-۷-۴. روابط حقوقی میان بانک و فروشنده .....
۱۳۹	فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهاد .....
۱۴۰	۱-۵. کلیات .....
۱۴۱	۲-۵. نتایج بدست آمده .....
۱۴۱	۱-۲-۵. سؤالات پژوهش .....
۱۴۱	۲-۲-۵. پاسخ به سؤالات .....
۱۴۳	۳-۲-۵. نتیجه نهایی .....
۱۴۳	۳-۵. پیشنهادات .....
۱۴۴	۱-۳-۵. پیشنهادات اجرایی .....
۱۴۴	۲-۳-۵. پیشنهادات پژوهشی .....
۱۴۶	ضمایم .....
۱۵۷	پاسخ مراجع عظام تقلید به سؤالات مطرح شده .....
۱۵۹	فهرست منابع فارسی .....
۱۶۱	فهرست منابع عربی .....
۱۶۲	فهرست منابع لاتین .....
۱۶۴	Abstract .....

فصل اول: کلیات

امروزه بازارهای پولی و مالی نقش مهم و تعیین کننده‌ای در تأمین مالی سرمایه‌گذاری‌ها به عهده دارند و به‌عنوان پایه اصلی توسعه اقتصاد در کشورهای توسعه‌یافته شمرده می‌شوند. این نظام مالی به دو بخش بازار پولی که به‌طور عمده نظام بانکی کشور آن را اداره می‌کند و کارکرد آن تأمین وجوه کوتاه مدت است و بازار سرمایه که کارکرد اصلی آن تأمین مالی بلند مدت مورد نیاز فعالیت‌های اقتصادی است، تقسیم می‌شود. بانک مرکزی به‌عنوان مقام ناظر بر بازار پول و همچنین نهادهای دیگر مانند بانک‌های تجاری و مؤسسه‌های پولی غیر بانکی از مهم‌ترین نهادهای بازار پول شمرده می‌شوند.

مشتریان بانک‌ها و یا سایر نهادهای اقتصادی برای تأمین مالی کوتاه مدت خود نیازمند به منابع مالی هستند. آن‌ها این منابع را از روش‌های متنوع می‌توانند به دست آورند و بعد از استفاده باید منابع را به بانک‌ها و یا سایر نهادهای اقتصادی بازگردانند. هرچه دسترسی به این منابع آسان‌تر باشد برای مشتریان مطلوبیت بالاتری دارد. برای تأمین مالی روش‌های متفاوتی وجود دارد و با توجه به اینکه حوزه دانش مالی در کشور ما و در دنیا روزبه‌روز در حال رشد می‌باشد لازم است با توجه به نیازهای زمان و تکنولوژی موجود ابزارهایی طراحی شوند که بتوانند به درخواست‌های مشتریان پاسخ مطلوب بدهند.

پیشرفت زیرساخت‌ها این امکان را فراهم کرده است تا بانک‌ها بتوانند از فرصت ایجاد شده استفاده کنند و با ارائه کارت‌های اعتباری و سایر خدمات در این حوزه به نیازهای مردم با سرعت و دقت بیشتری پاسخ بدهند. صنعت بانکداری یکی از صنایع پیش رو در حوزه فناوری‌های مالی (فینتک) است و به دلیل اقبال زیاد مردم به فناوری‌های مالی این حوزه پیوسته در حال پیشرفت است. فناوری‌های مالی چه آن‌هایی که از طریق سامانه‌های تحت وب و یا برنامه‌های تلفن‌های همراه به مشتریان ارائه می‌شود، چه ابزارهای مالی نوین که بانک‌ها از آن برای ارائه خدمات و تسهیلات به مشتریان استفاده می‌کنند، باعث می‌شود تا هزینه‌های بانک کاهش پیدا کرده و مشتری هم با امنیت، سهولت و سرعت بیشتری به خواسته خود برسد. علاوه بر فعالیت‌های متعارفی که بانک‌ها برای کسب سود انجام می‌دهند برخی از فعالیت‌ها و خدمات اجتماعی بانک‌ها می‌تواند مقبولیت بانک در سطح عمومی را افزایش دهد و به‌صورت غیر مستقیم برای بانک درآمدزایی کند. از جمله این فعالیت‌ها، فعالیت در حوزه قرض الحسنه است که بخشی از فرهنگ اسلامی مردم کشور ما بوده و امری پسندیده است. بانک‌ها با ارائه کارت اعتباری قرض الحسنه می‌توانند به تعهدات اجتماعی خود عمل نمایند؛ زیرا این کارت، بیشتر افرادی که درآمدهای پایین و متوسط دارند را تحت پوشش می‌دهد.

در این فصل در ابتدا به شرح اجمالی مفهوم و تعریف کارت‌های اعتباری، سپرده‌پذیری امتیازی، قرض حسن و ربا پرداخته خواهد شد و پس از آن به بیان مسئله و سابقه پژوهش کارت‌های اعتباری می‌پردازیم. سؤال‌های اصلی پژوهش، اهمیت پژوهش حاضر و هدف از انجام این پژوهش نیز بیان خواهد شد. در پایان هم روش انجام پژوهش به تفصیل و فصول اصلی پژوهش به‌اختصار تشریح خواهد شد.

۱-۲. مفاهیم و تعاریف پایه

اعتبار: طبق تعریفی که در لغت نامه دهخدا آمده است؛ اعتبار در فارسی به معنای اعتماد، اطمینان، ارزش، منزلت و راستی و درستی بوده و در اصطلاح بانکی عبارت است از اعتمادی که بانک به شخص دیگری

پیدا می‌کند و به اشخاص اجازه می‌دهد تا از منابع بانک به میزان مشخصی استفاده نماید.

کارت اعتباری: کارت اعتباری نوعی روش پرداخت است که دارنده کارت می‌تواند تا سقف اعتباری معینی به خرید کالا و خدمات اقدام کرده و طی دوره‌ای معین، اعتبار دریافتی را تسویه یا آنکه متناسب با افزایش دوره، هزینه‌های مازاد (سود) بپردازد. (عادل منظر بخشی^۱ ۲۰۰۶)

سپرده‌پذیری امتیازی: سپرده‌پذیری امتیازی آن است که تعدادی از افراد با یکدیگر توافق می‌کنند تا به صورت تدریجی (مثلاً هفتگی یا ماهانه) مبالغی را در اختیار یک مؤسسه سپرده‌پذیر قرار دهند تا این صندوق با مجموع منابع جمع‌آوری شده (و با در نظر گرفتن مبلغ و مدت سپرده‌گذاری) به اعطای تسهیلات به آن‌ها بپردازد؛ به نحوی که تمامی اعضا عضو صندوق به تدریج و بر اساس منطق از پیش تعیین شده (مثلاً قرعه‌کشی ماهانه یا نوبتی) بتوانند از منابع و تسهیلات صندوق استفاده کنند. (کلیفورد^۲ ۱۹۵۶).

در فصل‌های آتی در مورد شرایط، مزایا و اهداف سپرده‌پذیری امتیازی به تفصیل بحث خواهد شد.

قرض: واژه‌ای عربی از باب «قَرَضَ يَقْرَضُ قَرْضًا» بوده و به معنای بریدن و قطع کردن است (ابن منظور ۱۴۰۵ ق)

در اصطلاح فقهی نیز به قراردادی معین با احکام و شرایط خاص گفته می‌شود. قرض عبارت است از اینکه: «فردی مالی را به دیگری تملیک کند به این شرط که دریافت کننده مال متعهد (مَشغول الذمه) باشد که خود آن مال (مثل) یا قیمت آن را بازگرداند» (موسوی خمینی ۱۴۱۶ ق)

قرض ارکانی دارد که به اختصار عبارتند از: قرض دهنده، قرض گیرنده، مالی که قرض داده می‌شود و عوض آن. علاوه بر این قرارداد قرض ویژگی‌هایی دارد که مهم‌ترین آن‌ها به شرح ذیل است:

عقدی لازم است به این معنا که یک طرف نمی‌تواند به تنهایی آن را فسخ کند و برای فسخ آن رضایت طرفین لازم است.

تملیکی است؛ یعنی مالی که قرض داده می‌شود به ملکیت قرض گیرنده درمی‌آید و از ملکیت قرض دهنده خارج می‌شود.

معاوضی است به این معنا که این عقد یک عوضی دارد که در عقد قرض عوض همان چیزی (مالی) است که قرض داده می‌شود.

به نوعی تبرعی است و در آن رضای خدا مدنظر قرض دهنده است.

ان شاء الله در فصل‌های بعدی این موارد تشریح داده خواهد شد.

قرض الحسنه یا به عبارت دقیق‌تر قرض حسن^۳: نوع خاصی از قرارداد قرض است که در آن قرض دهنده قصد انتفاع مادی ندارد و به‌انگیزه خیرخواهانه اقدام به اعطای قرض می‌کند.

رَبَا: به لحاظ اصطلاحی سه نوع است؛ ربای قرض عبارت است از اشتراط هر نوع زیاده در قرارداد قرض. ربای در دین که عبارت است از افزایش مبلغ دین در مقابل تمدید مهلت بازپرداخت و ربای معاملی که عبارت از معامله دو شیء هم‌جنس از اشیای مکمل و موزون همراه با زیاده است. (نجفی ۱۴۱۷ ق)

1 - Adil Manzoor Bakhshi

2 - Clifford

۳. کلمه قرض واژه عربی و مذکر است و طبق قاعده باید صفت آن هم مذکر باشد و در قرآن هم «قرضا حسنا» آمده اما در

زبان فارسی به اشتباه اصطلاح قرض الحسنه رایج شده است.

۳-۱. مسئله و سابقه پژوهش

۱-۳-۱. بیان مسئله

نقش بانک‌ها و مؤسسات پولی و مالی در رشد و توسعه اقتصادی جوامع مشهود است. بانک‌ها به دلیل تعاملات نزدیک و تنگاتنگ با سایر بخش‌های موجود در بازار، باید متناسب با تغییرات به وجود آمده، به‌روزرسانی شوند. یکی از ابزارهایی که در این راستا ابداع شده، کارت اعتباری بانکداری متعارف می‌باشد که به دلیل مبتنی بودن بر نرخ بهره از قابلیت کاربرد در بانکداری اسلامی برخوردار نیست. (نظرپور، مصطفی پور، حاجی منجری ۱۳۹۵)

یکی از تفاوت‌های اساسی مکتب اقتصادی اسلام با سایر مکاتب اقتصادی، توجه خاص آن به نیازمندان، آسیب‌دیدگان و اقشار ضعیف جامعه است و برای تأمین نیازهای معیشتی آنان راهکارهای انسانی و مناسب با شأن و کرامت انسان در نظر گرفته است. یکی از این راه‌ها که در قرآن و روایات مورد تشویق و ترغیب جدی بوده، اعطای قرض بدون بهره و به اصطلاح «قرض حسن» یا «قرض الحسنه» است. فرد نیکوکار با دادن بخشی از اموال خود به افراد نیازمند، احتیاج او را تأمین می‌کند و او را قادر می‌سازد برخی از فشارهای پدید آمده در زندگی را با کمک همنوعان پشت سر گذارد. (موسویان ۱۳۸۲)

مشتریان بانک‌ها و یا سایر نهادهای اقتصادی برای تأمین مالی کوتاه مدت خود نیاز به منابع مالی دارند. هرچه دسترسی به این منابع آسان‌تر باشد برای مشتریان مطلوبیت بالاتری دارد. برای تأمین مالی روش‌های متفاوتی وجود دارد و با توجه به پیشرفت تکنولوژی این امکان فراهم شده است تا بانک‌ها با ارائه کارت اعتباری این نیاز را برطرف نمایند. روش‌های ارائه کارت اعتباری متفاوت است؛ آنچه در این پژوهش بررسی می‌شود، صدور کارت اعتباری بر اساس کانون همیاری اجتماعی و عقد قرض الحسنه است.

بانک قرض الحسنه به‌عنوان مجموعه‌ای از نظام بانکداری بدون ربا، با توجه به ساختار خاص خود در تجهیز و تخصیص منابع، نیازمند طراحی مدل‌هایی در جهت سودآوری (کسب درآمد از طریق دریافت کارمزد خدمات) و متناسب با قوانین و مقررات این نوع بانکداری است. بانک‌های قرض الحسنه با توجه به اینکه انتفاعی نیستند (مبتنی بر قرض بوده و از سایر عقود انتفاعی استفاده نمی‌کنند) می‌توانند از این ابزار (کارت اعتباری قرض الحسنه) به خوبی استفاده نموده و حجم سپرده (چه از نظر تعداد و چه از نظر میزان سپرده‌گذاری) بیشتری را وارد این حوزه نمایند. به این منظور باید راه‌حل‌های مناسبی جهت انطباق کارت اعتباری با فقه امامیه و قوانین نظام بانکداری ایران ارائه گردد. (باید به دو نکته اشاره شود که درآمد اصلی بانک‌های قرض الحسنه از گردش مالی و حجم بالای ورودی سرمایه به این حوزه است. دوم اینکه بانک‌های قرض الحسنه از جمله بانک قرض الحسنه رسالت در این فعالیت به دنبال کسب سود نیستند و می‌خواهند نیاز مردم را برطرف نمایند و کسب درآمد در حدی که بتواند پاسخ‌گوی هزینه‌های بانک باشد کافی است).

در رابطه با کارت اعتباری چهار عامل دخیل هستند و باید مزایای کارت اعتباری برای هر یک مورد بررسی قرار بگیرد.

• سپرده‌گذاران در بانک‌های قرض الحسنه

• بانک‌ها (در این پژوهش بانک قرض الحسنه) که صادرکننده این کارت‌ها هستند

- دریافت کنندگان کارت اعتباری قرض الحسنه

- فروشنده‌های طرف قرارداد بانک

با توجه به نرخ پایین تسهیلات قرض الحسنه (فقط کارمزد وجود دارد و بانک سود دریافت نمی‌کند) و سهولت در اخذ کارت اعتباری قرض الحسنه طبیعی است که تقاضا برای دریافت این تسهیلات افزایش پیدا کند به طوری که بانک‌ها نتوانند به تمام متقاضیان اعتبار لازم را اختصاص دهند. به این منظور بانک باید با ایجاد سازوکاری، عرضه و جوه قرض الحسنه را کنترل کرده و تقاضای کاذب را از بین ببرد. برای مثال هر فعالیت مالی در بانک قرض الحسنه یک امتیازی دارد و افراد به میزان امتیازشان می‌توانند اعتبار دریافت نمایند و یا پس از اخذ تسهیلات امتیاز بیشتری کاهش یابد که این امر موجب می‌شود تا اولاً افراد برای کسب امتیاز تا جایی که می‌توانند سپرده‌گذاری کنند و ثانیاً تا زمانی که نیازی به اعتبار نداشته باشند برای اخذ آن اقدام نکنند.

در این پژوهش به بررسی این موضوع می‌پردازیم که آیا صدور کارت اعتباری قرض الحسنه با توجه به محدودیت‌هایی که این مدل از بانک‌ها دارند ممکن است؟ و در صورت امکان صدور کارت اعتباری این کارت چه اثراتی را بر روی منابع و مصارف بانک قرض الحسنه می‌گذارد؟
انتشار کارت اعتباری قرض الحسنه در کشور با مشکلاتی مواجه است که در این بخش برخی از آن‌ها عنوان شده است.

- محدودیت در جذب و تخصیص منابع قرض الحسنه

- عدم وجود مدلی فقهی برای کارت اعتباری قرض الحسنه که از نظر مراجع مشهور اشکال شرعی نداشته باشد

- مدل شرعی اعتبار سنجی (امتیاز دهی) مشتریان برای اعطای تسهیلات

۱-۳-۲. سابقه پژوهش

در زمینه کارت‌های اعتباری تحقیقات فراوانی از سوی اندیشمندان صورت گرفته است. برخی از تحقیقات صورت گرفته با توجه به نظام بانکداری غربی بوده که در مواردی با آموزه‌های اسلامی در تعارض است و برخی دیگر هم با توجه به نظام بانکداری اسلامی بوده و راهکارهایی جهت اجرایی شدن کارت‌های اعتباری در نظام بانکداری اسلامی را بیان می‌کند. در تمام تحقیقاتی که صورت گرفته است جای خالی پژوهش در حوزه کارت اعتباری قرض الحسنه به چشم می‌خورد.

در این بخش به بررسی برخی از پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه کارت‌های اعتباری می‌پردازیم. (موسویان و میثمی ۱۳۹۷) در کتابی تحت عنوان «قرض الحسنه تعاونی در اسلام، الگوی جدید توسعه فعالیت‌های قرض الحسنه در کشور» به بیان و تبیین سپرده‌پذیری امتیازی در قرض الحسنه می‌پردازند و الگوی نوینی را در بانکداری قرض الحسنه معرفی می‌کنند. سپس آن را از منظر فقهی تحلیل کرده و در انتها سپرده‌پذیری امتیازی را راهکاری مناسب جهت افزایش کارایی در قرض الحسنه می‌دانند.

(نظرپور و همکاران ۱۳۹۵) در مقاله «کارت اعتباری بر اساس قرض الحسنه ابزاری در جهت توسعه

بانکداری قرض الحسنه» که با روش توصیفی و تحلیل محتوا با استفاده از منابع کتابخانه‌ای بوده ضمن تعریف کارت‌های اعتباری و ضرورت استفاده از آن به بررسی امکان طراحی فقهی کارت اعتباری قرض الحسنه می‌پردازند و در نهایت الگوی مطلوب خود را ارائه می‌کنند.

(موسویان و میثمی ۱۳۹۳) در کتاب «بانکداری اسلامی» و در فصل دهم این کتاب به بررسی انواع کارت‌های اعتباری می‌پردازند و آن را از منظر عقود مرابحه، اجاره، تورق، بیع العینه و قرض الحسنه مورد ارزیابی قرار می‌دهند. در انتها کارت اعتباری مرابحه به‌عنوان راهکار مطلوب معرفی می‌شود و کارت اعتباری قرض الحسنه به دلیل محدودیت منابع قرض الحسنه، عدم قابلیت تقسیط به همراه زیاده، محدود بودن گروه هدف و... رد می‌گردد.

(روح اله قمری زاده ۱۳۹۷) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «ارائه الگوی عملیاتی صندوق‌های چرخشی و سپرده‌های امتیازی بر اساس فقه امامیه» به بررسی تخصصی (از بعد مالی و فقهی) نحوه سپرده‌پذیری امتیازی پرداخته و پس از آن به صورت عملیاتی بانک‌های کشور را بررسی می‌کند. او پس از آسیب‌شناسی قرض الحسنه در کشور و بررسی صندوق‌های چرخشی و سپرده‌های امتیازی با توجه به استفتائاتی که از مراجع صورت گرفته الگویی عملیاتی برای اجرایی شدن سپرده‌پذیری امتیازی قرض الحسنه در کشور ارائه می‌دهد.

(احمدی ۱۳۹۱) در پایان نامه خود با موضوع «امکان سنجی استفاده از کارت‌های اعتباری در بانکداری اسلامی با تکیه بر فقه امامیه» به تبیین کارت‌های اعتباری پرداخته و اثر کارت‌های اعتباری بر روی شاخص‌های اقتصادی کشور را بیان می‌کند. او پس از آن کارت‌های اعتباری را از منظر عقود مختلف اسلامی مورد بررسی قرار می‌دهد و در نهایت شیوه‌ای عملیاتی برای استفاده از کارت اعتباری بر اساس عقد مرابحه را پیشنهاد می‌دهد.

(حسن‌زاده و همکاران ۱۳۹۹) در مقاله «شناسایی و ارزیابی چالش‌های فقهی اقتصادی سپرده امتیازی در چارچوب نظام بانکداری بدون ربا جمهوری اسلامی ایران» مسئله سپرده امتیازی را از منظر فقهی مورد نقد و بررسی قرار می‌دهند و با توجه به نظر خبرگان فقهی این حوزه در مورد شرعی بودن و غیر شرعی بودن آن مطالبی را بیان می‌کنند.^۱

(فاروغ و الغیث^۲ ۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت‌عنوان «قرض - حسن، کارت‌های اعتباری و محصولات مالی اسلامی ساختار: برخی از ملاحظات قرآنی و عملی» اهمیت نگرش مجدد به مفهوم قرض الحسن، به دور از نگاه سنتی موجود را بیان می‌کند و با توجه به تأثیرات کارت اعتباری بر مالی شخصی، به بررسی سازگاری کارت اعتباری با مفهوم قرض الحسن می‌پردازد. او به این منظور قرض الحسن را از دیدگاه قرآن و حدیث تبیین کرده و نتیجه‌گیری می‌کند که این مفهوم (قرض الحسنه) می‌تواند به صورت ابزاری مفید تحت عنوان کارت اعتباری قرض الحسن استفاده شود.

(محرابی ۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت‌عنوان «لزوم اعتبار سنجی مشتریان کارت‌های اعتباری» به لزوم اعتبار سنجی مشتریان کارت‌های اعتباری می‌پردازد و بیان می‌کند که در ایران نظام مناسبی جهت اعتبار سنجی

۱- این مقاله در نقد کتاب قرض الحسنه تعاونی در اسلام نوشته شده و آرای آن را به چالش کشیده است. از آنجا که معیار این پژوهش کتاب قرض الحسنه تعاونی در اسلام است، به سایر نظرات پرداخته نشده. برای اطلاع بیشتر در خصوص شرعی بودن سپرده امتیازی می‌توانید به مقاله فوق مراجعه نمایید.

2 - Farooq and El Ghattis

وجود ندارد. از آنجا که بانک‌ها منابع محدودی دارند و با اعطای تسهیلات این منابع در معرض ریسک اعتباری قرار می‌گیرند، لازم است تا با سازوکاری مناسب، مشتریان اعتبار سنجی شده و بر اساس اعتبار مشتریان به آن‌ها تسهیلات ارائه شود.

(میثمی ۱۳۹۵) در مقاله «تحلیل فقهی - حقوقی الگوی کارت اعتباری مرابحه» کارت اعتباری مرابحه را از جهت روابط ذی‌نفعان (بانک، مشتری و فروشنده) تحلیل می‌کند. نویسنده کارت اعتباری بر پایه مرابحه را یکی از مهم‌ترین ابزارهای موجود در بانکداری اسلامی می‌داند که استفاده از آن در نظام بانکداری رواج یافته است. در این تحقیق، مرابحه از دید فقه اسلامی و قوانین کشور مورد بررسی قرار گرفته است.

(محبی مجد ۱۳۹۳) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی ابعاد فقهی - حقوقی کارکرد کارت‌های اعتباری بانکی در نظام بانکداری اسلامی» ضمن بررسی کارت اعتباری در دنیا، به بررسی ماهیت فقهی و حقوقی کارت اعتباری می‌پردازد و آن را بر اساس سایر عقود اسلامی بازتعریف می‌نماید. در نهایت مدل‌های اجرایی در سایر کشورهای اسلامی را مورد کاوش قرار داده و کارکرد کارت اعتباری در این کشورها بررسی می‌نماید.

(موسویان و احمدی ۱۳۹۰) در مقاله «بررسی تطبیقی مدل‌های عملیاتی کارت اعتباری در بانکداری اسلامی» به بررسی مدل‌های ارائه شده برای کارت‌های اعتباری با توجه به فقه اسلامی می‌پردازند و با توجه به عقود مختلف اسلامی که قابلیت تطبیق با این کارت‌ها را دارند موضوع را تحلیل می‌کنند.

(عبید الله ۱۳۸۹) در کتاب «مهندسی مالی» بیان می‌دارد که برای طراحی کارت اعتباری اسلامی تلاش‌های بسیاری صورت گرفته و کارت بدهی و کارت شارژ جایگزین‌هایی برای این کارت هستند و مدل‌هایی مانند بیع العینه و تورق با شریعت سازگاری کاملی ندارند. بر اساس دیدگاه نویسنده کارت اعتباری افراد را به مصارف بی‌فایده و افراطی تشویق می‌کند که این عمل، در محدوده رفتار اقتصادی اسلامی مطلوب، قابل توجیه نیست.

(موسویان ۱۳۸۴) در مقاله «بررسی فقهی کارت‌های اعتباری در بانکداری بدون ربا»، با روش تحلیلی توصیفی به بررسی فقهی انواع گوناگون کارت‌های اعتباری می‌پردازد و آن‌ها را از منظر فقهی مورد بررسی قرار می‌دهد. در نهایت راه حل طراحی کارت اعتباری بر اساس بیع نسبی و خرید دین را به‌عنوان راهکاری مناسب برای طراحی این نوع از کارت‌ها معرفی می‌کند که اطمینان فقهی و اجرایی بالایی دارد.

(وصالی ۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «کارت‌های اعتباری و خرید اعتباری گامی به سوی مدیریت چالش خدمات نوین الکترونیکی»، پس از معرفی انواع کارت‌های اعتباری در دنیا و دسته‌بندی آن‌ها، وضعیت کارت‌های اعتباری در ایران را با توجه به آمارهای بانکی بررسی می‌کند. این پژوهش نشان می‌دهد که میزان استفاده این کارت‌ها در ایران با متوسط جهانی فاصله‌ای بسیار دارد و در نهایت توصیه‌هایی جهت فراگیر شدن این کارت‌ها ارائه می‌کند.

(موسویان ۱۳۸۶) در مقاله دیگری با عنوان «طراحی کارت‌های اعتباری در بانکداری بدون ربا بر اساس بیع مرابحه» ضمن نقد و بررسی راهکار عقد قرض الحسنه برای کارت‌های اعتباری که توسط بانک مرکزی پیشنهاد داده شده بود، به بررسی فقهی کارت اعتباری بر اساس بیع مرابحه می‌پردازد و این عقد را برای اجرای کارت‌های اعتباری و فروشگاه الکترونیکی اعتباری پیشنهاد می‌کند.

(رواس قلعه‌چی و موسویان ۱۳۸۳) در مقاله «کارت‌های اعتباری در پرتو فقه و شریعت» با تبیین

دیدگاه‌های مطرح درباره روابط حقوقی عناصر دخیل در معاملات کارت‌های اعتباری و ماهیت درآمد و منافع هر یک از عناصر، با توجه به نظر فقهای اهل سنت، مجاز بودن و عدم مجاز بودن هر یک از انواع کارت‌های اعتباری (حواله، وکالت، قرض و کفالت) را مورد بحث قرار می‌دهد.

(اولدشو و همکاران ۲۰۰۸) در کتابی تحت‌عنوان «راهنمای کارت اعتباری» به بررسی ابعاد مختلف کارت‌های اعتباری پرداخته‌اند. او کارت‌های اعتباری را روشی بهینه و مناسب برای انجام معاملات و راهکاری برای حذف اسکناس‌های فیزیکی می‌داند که از این طریق می‌توان مقدار مشخصی اعتبار را به صاحب کارت اعتباری تخصیص داد.

(فردیان^۱ ۲۰۰۸) در مقاله «آزمایش کارت‌های اعتباری اسلامی» مدلی را بر اساس بیع العینه طراحی می‌کند که مشتری پس از مراجعه به بانک صادرکننده و با کامل کردن مشخصات و کاربرگ‌ها، تقاضای کارت اعتباری می‌کند. پس از موافقت بانک با درخواست متقاضی، بانک دارایی مشخصی را که مالکیت آن در دست بانک است و دارای ارزش بازاری است را مشخص می‌کند. بانک این دارایی را به صورت نسبی به مشتری می‌فروشد و مشتری هم کالایی را که نسبی خریداری کرده را نقداً به بانک می‌فروشد. با این کار هم بانک، مجدد مالک دارایی خود شده و هم مشتری به وجه نقد دست می‌یابد و می‌تواند این وجه را در جایی که صلاح می‌داند خرج کند.

(زارع و الفت‌پور ۱۳۸۸) در مقاله «مطالعه تطبیقی ماهیت حقوقی کارت‌های اعتباری در نظام‌های حقوقی ایران و آمریکا» در ابتدا به ضرورت، اهمیت و منافع کارت‌های اعتباری پرداخته سپس علاوه بر بررسی حقوقی این کارت‌ها در ایران و آمریکا عدم قانون‌گذاری مناسب و وجود تحریم‌های بین‌المللی را از عوامل عدم گسترش کارت‌های اعتباری در ایران می‌داند.

(شیروی و یوسفندی ۱۳۸۸) در مقاله «نقد و بررسی دستورالعمل اجرایی صدور و راهبری کارت خرید اعتباری» بسترهای حقوقی لازم برای صدور و راهبری کارت‌های اعتباری را مورد بررسی قرار می‌دهد. در این مقاله دستورالعمل ابلاغی بانک مرکزی مورد بررسی قرار گرفته و کاستی‌ها و اشکالات وارده، مورد نقد قرار می‌گیرد.

(اشفعی و شیخانی ۱۳۷۷) در کتاب «کارت‌های بانکی و چگونگی کاربرد آن در جمهوری اسلامی ایران» به بررسی ابعاد اقتصادی کارت اعتباری می‌پردازند. آن‌ها در این کتاب به این نتیجه می‌رسند که به‌خاطر منافع زیادی که کارت‌های اعتباری برای بانک‌ها و مؤسسات صادرکننده این کارت‌ها و مراکز پذیرنده کارت‌های اعتباری دارد؛ نهادهای اقتصادی از این ابزار نو استقبال می‌کنند.

(جبری انصاری ۱۳۷۳) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی عوامل مدیریتی توسعه و کاربرد کارت اعتباری در ایران» عوامل اصلی مدیریتی بسط و توسعه بازار کارت اعتباری در ایران را بررسی می‌کند. او در بخش نتیجه‌گیری بیان می‌کند که سطح آشنایی مصرف‌کنندگان با کارت‌های اعتباری پایین بوده و زیرساخت‌های لازم چه از نظر تکنولوژی و چه از نظر نیروی انسانی به‌صورت مناسب فراهم نیست. به‌همین علت کارت‌های اعتباری گسترش زیادی پیدا نکرده‌اند. در انتهای پایان‌نامه نیز پیشنهاداتی جهت گسترش کارت‌های اعتباری بیان می‌شود.

(نجات الله صدیق ۱۳۶۱) در کتاب «بانکداری بدون بهره» در فصل آخر به نحوه‌ای دیگر (در بخش

¹ - ferdian